

Habraken en het Field

Over architectuur, samenhang en de werking van het gemaakte

I. John Habraken: een andere blik op architectuur

N. John Habraken behoort tot die architecten en theoretici wier betekenis minder ligt in een herkenbare architectonische stijl dan in een fundamentele heroverweging van het bouwen en de positie van de architect daarin. Gedurende zijn lange loopbaan stelde hij steeds opnieuw vragen bij een opvatting van architectuur waarin het gebouw vooral wordt beschouwd als een voltooid werk van zijn ontwerper.

Zijn denken begon bij de woning. In *De Draggers en de Mensen* stelde Habraken een eenvoudige maar verstrekkende vraag: wat gebeurt er wanneer een woning, nadat zij door architect en bouwer is voltooid, werkelijk onderdeel wordt van het leven van haar bewoners? De bewoner blijkt dan geen passieve gebruiker van een afgerond product te zijn. Hij richt de woning in, verandert haar, gebruikt haar op onverwachte manieren en past haar aan veranderende omstandigheden aan. De geschiedenis van een woning begint dus niet bij haar oplevering, maar gaat dan juist verder.

Uit dit inzicht ontstond het onderscheid tussen drager en inbouw. Niet alle onderdelen van een gebouw hebben immers dezelfde levensduur en evenmin behoren alle beslissingen noodzakelijk tot dezelfde persoon of instantie. Sommige structuren blijven gedurende lange perioden bestaan, terwijl andere zich relatief gemakkelijk aan veranderende wensen moeten kunnen aanpassen. Hiermee had Habraken echter meer ontdekt dan een systeem voor woningbouw. Hij had een eerste onderscheid zichtbaar gemaakt tussen datgene wat de architect op een bepaald moment maakt en de werkelijkheid die zich daarna verder ontwikkelt.

In zijn latere werk werd deze gedachte steeds verder verbreed. Niet alleen de woning, maar ook de gebouwde omgeving als geheel bleek uit verschillende lagen en verschillende tempi te bestaan. Een gebouw kan verdwijnen terwijl het perceel blijft bestaan; een functie kan veranderen terwijl de ruimtelijke structuur behouden blijft; een straat kan eeuwenlang herkenbaar zijn, hoewel vrijwel alle gebouwen eraan worden vervangen. De gebouwde werkelijkheid is daardoor geen verzameling gelijktijdig ontstane objecten, maar een voortgaande geschiedenis van menselijke handelingen.

In *Palladio's Children* krijgt dit onderzoek zijn meest fundamentele vorm. Habraken richt zijn aandacht daar op de verhouding tussen het afzonderlijke architectonische werk en de veel grotere werkelijkheid waarin dat werk ontstaat, wordt opgenomen en verder verandert. Uiteindelijk mondt deze ontwikkeling uit in een begrip dat voor zijn latere denken van beslissende betekenis wordt: **Field**.

Om te begrijpen wat Habraken daarmee bedoelt, moet eerst worden gezien hoe zijn aandacht zich geleidelijk van de woning naar de gehele gebouwde werkelijkheid verplaatste.

II. Van de woning naar de gebouwde werkelijkheid

Het uitgangspunt van Habraken was dat architectuur niet ophoudt op het moment waarop de architect zijn ontwerp voltooit. Een gebouw begint dan aan een nieuwe fase van zijn bestaan, waarin bewoners, gebruikers en toekomstige generaties er opnieuw betekenis aan geven. Vanuit deze gedachte werd ook duidelijk dat de architectuur niet uit één enkel niveau bestaat. Sommige structuren veranderen langzaam, andere snel; sommige beslissingen worden centraal genomen, andere ontstaan in het dagelijks gebruik.

Dit inzicht kon vervolgens worden uitgebreid naar de stad. Ook daar bestaat de omgeving uit structuren met verschillende levensduren en verschillende vormen van verandering. Een historische straat kan een ruimtelijke continuïteit bezitten die veel ouder is dan de afzonderlijke gebouwen waaruit zij op een bepaald moment bestaat. Gebouwen kunnen worden vervangen, uitgebreid of aangepast zonder dat daarmee noodzakelijk de structuur van de omgeving verloren gaat.

De gewone stad laat daardoor iets zien wat in de architectuurgeschiedenis gemakkelijk over het hoofd wordt gezien. De meeste gebouwde omgevingen zijn niet het werk van één ontwerper. Zij ontstaan uit talloze afzonderlijke handelingen die elkaar gedurende lange perioden opvolgen. Bewoners, opdrachtgevers, bouwers, overheden en ontwerpers dragen ieder op hun eigen wijze bij aan een werkelijkheid die geen enkele van hen volledig overziet.

Toch is het resultaat niet noodzakelijk vormeloos. Integendeel, juist in veel organisch gegroeide steden is een sterke samenhang zichtbaar. Deze samenhang bevindt zich echter niet in één enkel gebouw en evenmin in één oorspronkelijk plan. Zij ontstaat uit relaties tussen gebouwen, straten, percelen, functies en vormen van gebruik, en uit structuren die nieuwe ontwikkelingen gedurende de tijd richting geven.

Hier werd voor Habraken een fundamenteel verschil zichtbaar. De architect is gewend een afzonderlijk werk te ontwerpen, maar de werkelijkheid waarin dat werk terechtkomt is groter dan het ontwerp zelf. Zij bestond al vóór het gebouw en zal zich na de voltooiing ervan verder ontwikkelen.

Deze constatering bracht Habraken bij een vraag naar de geschiedenis van het architectenberoep zelf. Hoe is de architect eigenlijk zo nadrukkelijk de maker geworden van het afzonderlijke werk?

III. Alberti, Palladio en het afzonderlijke werk

Om te begrijpen hoe Habraken uiteindelijk tot het begrip Field komt, is zijn beschouwing over de ontwikkeling van het architectenberoep van belang. Bij Leon Battista Alberti ontstaat de architect steeds duidelijker als degene die een gebouw vooraf als een samenhangend geheel kan bedenken. Het ontwerpen wordt daarmee onderscheiden van het feitelijke bouwen en het architectonische werk krijgt een zelfstandige identiteit.

Andrea Palladio vertegenwoordigt deze ontwikkeling op exemplarische wijze. Zijn gebouwen zijn herkenbare, zorgvuldig geordende gehelen die als afzonderlijke werken kunnen worden ontworpen, afgebeeld en aan een maker worden toegeschreven. Habraken gebruikt in dit verband het begrip *piece*: het afzonderlijke architectonische werk als een afgebakend en samenhangend geheel.

Daarmee is op zichzelf niets mis. Het probleem ontstaat pas wanneer de logica van het afzonderlijke werk wordt toegepast op de gehele gebouwde werkelijkheid. Een villa kan als één geheel worden ontworpen; een stad of gebouwde omgeving ontstaat echter uit talloze handelingen, veranderingen en toevoegingen in de tijd.

Hier verschuift Habrakens aandacht van het afzonderlijke *piece* naar de grotere werkelijkheid waarin dergelijke werken ontstaan, veranderen en voortbestaan. **Die verschuiving opent de weg naar zijn begrip Field.**

IV. Het Field

Het begrip Field behoort tot de meest fundamentele, maar ook minst eenvoudig definieerbare begrippen uit Habrakens latere denken. Een Field is geen object en evenmin een neutrale achtergrond waartegen afzonderlijke gebouwen zich aftekenen. Ook het begrip context is uiteindelijk onvoldoende, omdat een context vaak wordt beschouwd als iets waarmee de architect rekening houdt voordat hij begint te ontwerpen. Een Field bestaat daarentegen niet alleen vóór de nieuwe ingreep; iedere nieuwe ingreep wordt onmiddellijk zelf onderdeel ervan.

Een gebouw ontstaat immers nooit in een lege werkelijkheid. De vorm van een perceel, de richting van een straat, bestaande gebouwen, vormen van gebruik en de geschiedenis van een plaats zijn reeds aanwezig. Zij beïnvloeden wat op dat moment mogelijk of wenselijk is. Wanneer vervolgens een nieuw gebouw wordt gerealiseerd, verandert het zelf opnieuw de omstandigheden waaronder toekomstige handelingen zullen plaatsvinden.

Het Field is daarom een werkelijkheid van voortdurende wederkerigheid. Wat bestaat, beïnvloedt wat wordt toegevoegd, terwijl datgene wat wordt toegevoegd vervolgens weer invloed uitoefent op wat daarna mogelijk wordt.

Deze samenhang is meer dan de optelsom van de afzonderlijke onderdelen. Natuurlijk bestaat een stad uit gebouwen, straten, pleinen, percelen, infrastructuur en landschappelijke elementen. Maar het Field bevindt zich juist in de relaties tussen deze elementen en in de mogelijkheden en beperkingen die uit die relaties voortkomen. De bestaande werkelijkheid is niet passief. Zij werkt door in nieuwe handelingen.

Daarin ligt de bijzondere autonomie van het Field. Het is volledig ontstaan uit menselijke handelingen en toch kan geen enkele mens de gehele samenhang ervan beheersen. Iedereen die handelt, doet dat binnen omstandigheden die reeds door anderen zijn gevormd. Niemand begint werkelijk bij nul.

Het Field moet daarom ook in de tijd worden begrepen. Niet alle onderdelen van de gebouwde omgeving veranderen met dezelfde snelheid. Sommige structuren blijven gedurende lange perioden bestaan, terwijl andere voortdurend worden aangepast. Juist dit verschil in tempo maakt het mogelijk dat een omgeving tegelijkertijd herkenbaar blijft en verandert. Continuïteit ligt dus niet noodzakelijk in het behoud van iedere vorm, maar in het voortbestaan van een samenhang waarin verandering kan plaatsvinden.

Voor de architect heeft dit inzicht verstrekkende gevolgen. Zijn ontwerp is geen absoluut beginpunt en evenmin een definitief eindpunt. Het is een handeling binnen een voortgaande werkelijkheid. De architect kan die werkelijkheid beïnvloeden, maar nooit volledig beheersen. Wat hij maakt, zal na de voltooiing opnieuw worden gebruikt, geïnterpreteerd, aangepast en opgenomen in toekomstige ontwikkelingen.

Daarmee vraagt Habrakens begrip Field niet om minder architectuur, maar om een andere houding tegenover het ontwerpen. Het afzonderlijke werk blijft bestaan, maar verliest zijn aanspraak op volledige zelfstandigheid. De kwaliteit van een ontwerp kan niet uitsluitend worden begrepen vanuit zijn eigen vorm, omdat het ook deel gaat uitmaken van een werkelijkheid die groter is dan de bedoelingen van zijn maker.

Juist hierin ligt de grote betekenis van Habrakens Field. Hij maakt zichtbaar dat architectuur niet alleen bestaat uit objecten, maar uit de samenhangen waarin deze objecten ontstaan en verder leven.

Tegelijkertijd laat dit begrip een vraag open. Wanneer een Field bestaat uit een voortdurende wisselwerking tussen bestaande structuren en nieuwe handelingen, wat is dan precies de aard van hetgeen zich binnen die samenhang voltrekt? Welke werking gaat van dergelijke relaties uit?

V. De open vraag

De betekenis van het Field ligt niet in het bieden van een gesloten theorie waarmee de gebouwde werkelijkheid volledig kan worden verklaard. Habraken maakt juist duidelijk dat deze werkelijkheid groter en complexer is dan de afzonderlijke onderdelen waaruit zij bestaat. Het Field verwijst naar een samenhang die voortdurend verandert en waarin menselijke handelingen, bestaande structuren en toekomstige mogelijkheden op elkaar inwerken.

Daarmee wordt echter ook een vraag zichtbaar die verder kan reiken dan Habrakens eigen onderzoek. Wanneer een menselijke ingreep deel wordt van een grotere samenhang, wat betekent het dan dat die ingreep **werkt**? Niet alleen technisch of functioneel, maar in de ruimste betekenis van het woord.

Architectuur heeft uiteraard veel afzonderlijke vormen van werking onderzocht. Constructie, materiaal, licht, klimaat en gebruik behoren allemaal tot de gebieden waarop een grote hoeveelheid kennis is ontwikkeld. Maar het naast elkaar bestuderen van deze afzonderlijke aspecten betekent nog niet noodzakelijk dat ook de grotere samenhang waarin zij elkaar beïnvloeden volledig wordt begrepen.

Hier sluit een andere zoektocht aan, die vanuit een geheel andere oorsprong is ontstaan. Niet als correctie op Habraken en evenmin als een voortzetting van zijn theorie, maar als een zelfstandige benadering die een verwante fundamentele vraag stelt.

Pas op dit punt verschijnt **NOVIOTECTO–ORITUR**.

VI. Van Field naar Werking — NOVIOTECTO–ORITUR

De vraag die het begrip Field openlaat, vormt een opmerkelijk aanknopingspunt voor NOVIOTECTO–ORITUR. Niet omdat Habrakens Field rechtstreeks naar het begrip Werking leidt, en evenmin omdat beide begrippen eenvoudig als elkaars verlengde kunnen worden beschouwd. Juist hun verschillende oorsprong maakt de overeenkomst die zichtbaar wordt interessant.

Habraken komt vanuit de architectuur tot het inzicht dat het afzonderlijke werk altijd deel uitmaakt van een grotere samenhang. Zijn onderzoek begint bij de woning en de bewoner, verbreedt zich naar de gebouwde omgeving en leidt uiteindelijk naar het Field als een werkelijkheid waarin bestaande structuren, menselijke handelingen en toekomstige ontwikkelingen voortdurend op elkaar inwerken.

NOVIOTECTO–ORITUR bereikt vanuit een andere richting een vergelijkbare grens. Ook hier ontstaat de overtuiging dat architectuur niet uitsluitend vanuit het object kan worden begrepen. De aandacht verschuift van de vraag wat een gebouw is naar de vraag wat een gebouw teweegbrengt binnen de werkelijkheid waarin het verschijnt.

Daaruit ontstaat het begrip **Werk**ing.

Werking verwijst naar hetgeen ontstaat wanneer vorm, plaats, materiaal, gebruik en menselijke ervaring met elkaar in relatie treden. Een gebouw beïnvloedt de plaats waarop het staat, maar wordt tegelijkertijd zelf door die plaats beïnvloed. Het maakt bepaalde vormen van gebruik mogelijk en andere onmogelijk. Het kan beschutting bieden, ontmoeting bevorderen en oriëntatie versterken, maar ook de samenhang van een omgeving verstoren.

Wat de mens maakt, blijft daarmee niet beperkt tot zijn oorspronkelijke bedoeling. Het wordt opgenomen in een werkelijkheid die reeds bestaat en daarin verdergaat.

Juist hier wordt de overeenkomst met Habraken zichtbaar. Beide benaderingen verlaten het idee dat de architect volledig autonoom een nieuwe werkelijkheid kan scheppen. Voor Habraken is iedere ingreep onderdeel van een Field dat reeds bestaat en na die ingreep verdergaat. Binnen NOVIOTECTO–ORITUR is iedere vorm van bouwen eveneens onderdeel van een grotere samenhang, waarin de menselijke handeling zich bewust of onbewust verhoudt tot wat reeds aanwezig is.

Daarmee krijgt ook **afstemming** betekenis. Afstemming betekent niet dat de architect zich eenvoudig aanpast aan het bestaande en evenmin dat bestaande vormen moeten worden gekopieerd. Het betekent dat

een nieuwe ingreep zich verhoudt tot een werkelijkheid die haar voorafgaat en waarin zij vervolgens zelf wordt opgenomen.

Toch ligt hier ook het wezenlijke verschil.

Habraken onderzoekt het Field als een werkelijkheid van samenhang en verandering en zoekt naar manieren waarop de architect zich daartoe kan verhouden. Zijn denken blijft daardoor verbonden met de vraag hoe binnen deze werkelijkheid kan worden gehandeld.

Werking vertrekt niet vanuit die vraag naar een methode. Zij begint bij de werkelijkheid zelf: bij het besef dat hetgeen werkzaam is niet noodzakelijk samenvalt met datgene wat de mens kan benoemen, onderzoeken of beheersen.

Daarmee verschuift de vraag.

Het Field maakt zichtbaar **waarin** de menselijke handeling plaatsvindt. Werking vraagt **wat daarin en daaruit werkzaam is**.

Het Field en de Werking zijn daarom niet hetzelfde. Het eerste maakt de grotere samenhang van relaties zichtbaar; het tweede richt de aandacht op hetgeen binnen die samenhang werkzaam wordt.

Beide leiden echter weg van het architectonische object als zelfstandig uitgangspunt. Een gebouw staat niet op zichzelf. Het verschijnt binnen een werkelijkheid die eraan voorafgaat en blijft daarin werkzaam nadat het als ontwerp en bouwwerk is voltooid.

Daarmee is de vraag naar Werking nog niet beantwoord.

Zij is slechts geopend.

Nabeschouwing — Field en Werking

De vergelijking tussen Habraken en NOVIOTECTO–ORITUR is opmerkelijk. Hun vertrekpunten zijn verschillend en hun begrippen kunnen niet met elkaar worden vereenzelvigd, maar vanuit twee eigen denkwegen ontstaat een verwante constatering: het gebouw staat nooit op zichzelf. Het maakt deel uit van een werkelijkheid die eraan voorafgaat, waarin het wordt opgenomen en die zich vervolgens door het gemaakte verder ontwikkelt.

Habraken maakt deze grotere werkelijkheid vanuit de architectuur zichtbaar in het begrip Field. NOVIOTECTO–ORITUR benadert haar vanuit de vraag naar Werking: wat gebeurt er wanneer het gemaakte onderdeel wordt van een werkelijkheid die groter is dan het ontwerp zelf? Daarmee verschuift de aandacht van het gebouw als object naar de werkelijkheid waarin het gebouw werkzaam wordt.

Juist daarin ligt de betekenis van hun overeenkomst. Niet omdat NOVIOTECTO–ORITUR een voortzetting van Habrakens denken zou zijn, maar omdat vanuit een andere oorsprong een vergelijkbare grens zichtbaar wordt. De werkelijkheid laat zich niet volledig samenvatten in het ontwerp, het object of de methode waarmee de mens probeert haar te begrijpen. Wat wij kunnen benoemen en ontwerpen vormt nooit de volledige werkelijkheid waarin wij handelen.

Daarmee wordt ook zichtbaar dat het architectonische denken niet noodzakelijk hoeft te eindigen bij het autonome object. Het Field maakt duidelijk dat iedere ingreep onderdeel wordt van een grotere samenhang; Werking stelt vervolgens de vraag wat zich binnen die samenhang afspeelt en wat daaruit voortkomt. Het gemaakte is daarmee niet het eindpunt van het handelen, maar treedt toe tot een werkelijkheid die het zelf niet volledig kan bepalen.

Hier ligt de opmerkelijke betekenis van de ontmoeting tussen beide denkwegen. Habraken laat vanuit de architectuur zien dat de werkelijkheid groter is dan het afzonderlijke werk. NOVIOTECTO–ORITUR onderzoekt vanuit Werking wat dat betekent voor hetgeen door het gemaakte werkzaam wordt. Niet als nieuwe methode en niet als uitbreiding van Habrakens theorie, maar als een verdere vraag die vanuit een andere oorsprong bij een verwante werkelijkheid uitkomt.

Daarmee blijft uiteindelijk niet een antwoord over, maar een scherper onderscheid. Het Field maakt de samenhang zichtbaar waarin de mens bouwt. Werking richt de aandacht op hetgeen in die samenhang werkzaam wordt. Tussen beide ligt een werkelijkheid die niet volledig door de mens wordt gemaakt, maar waarin ieder menselijk maken wel zijn plaats krijgt.

Robert Geurten

September 2026